

חופש למי? חזי?

מוריה אבנימלך

איזה חופש יכול לממש אדם חסר השכלה? האם חוק האוסר להפלות עובד על בסיס לאום, מין, העדפה מינית או נכות, פוגע בחירות המעסיק יותר משנפגע החופש של מי שמסרבים להעסיקו בשל שיוכו?

וסותר את התיקון הראשון לחוקה, ואילו השמרנים מתנגדים לפיקוח על נשיאת נשק, בטענה שהוא סותר את התיקון השני לחוקה. כפי שקורה לעתים קרובות בוויכוחים עקרוניים, "חופש הפרט" משמש עלה תאנה לאינטרסים כלכליים, של מפיצי פורנוגרפיה מזה ושל סוחרי נשק מזה.

בהקשר כלכלי נכרך המונח "חופש" עם המושג "היד הנעלמה", שמארגנת ומסדירה את כלכלת השוק המורכבת ביעילות מופלאה. הפילוסוף הסקוטי אדם סמית טבע את המושג "היד הנעלמה" בספרו "עושר העמים" בשנת 1776, והשתמש בדימוי בקונוטציה של חופש כפול: חופש מכבלי האמונה הדתית ומחשיבה טרנצנדנטלית לפיה העולם מכוון על ידי "אצבע אלוהים", וחופש כלכלי של הפרט לפעול למען האינטרס העצמי, כשהפעולה המצטברת של אוסף הפעולות האגואיסטיות היא הגדלת עושר החברה.

בשנה שבה התפרסם "עושר העמים", מצדו השני של האוקיינוס, ניסח תומאס ג'פרסון את מגילת העצמאות של ארה"ב, שקבעה כי "כל בני האדם נולדו שווים, כי לכולם ניתנו מבוראם זכויות שאי אפשר להפקיען. עם אלו נמנים החיים, החירות והשאיפה לאושר". תפיסת החופש והשוויון כשני צדדיו של אותו ערך בסיסי, תפיסת האדם כתכלית לעצמו, חזרה כעבור 13 שנה, עם המהפכה הצרפתית (1789) שחרתה על דגלה: חירות, שוויון, אחווה. מאתיים שנה אחר כך, חופש ושוויון נתפסים כערכים מתחרים. חלק ניכר מהוויכוח בין שמאל לימין כלכלי, בין התומכים במדינת רווחה ובחלוקה מחדש של הכנסות לבין המתנגדים להם, מתמקד בשאלה איזה ערך נעלה יותר: חופש או שוויון? האם חתירה לשוויון היא קריאת תיגר על החירות,

בעיצומו של המרדף אחר "האנס הסדרתי" הודיעה משטרת ישראל על הכנות להקמת מאגר גנטי (DNA) שיסייע לזיהוי פלילי של רוצחים ואנסים, באמצעות השוואת דגימות שיער, דם, רוק וזרע. אף שהעיתוי נראה מתאים במיוחד, הובילה האגודה לזכויות הפרט התנגדות למהלך, בטענה שהמשטרה עלולה לנצל את המידע שתצבור לפגיעה בזכות הפרט לחירות וכבוד. ויכוח דומה התנהל באותו זמן בבריטניה. אבל במדינה שבה חופש הפרט הוא מסורת בת יותר ממאתיים שנה, לא היסס ראש הממשלה טוני בלייר לתקוף בלעג את מה שכינה "קשקושים לברתיאנים המתחזים לחופש". הוא התעקש שהמחויבות הראשונית אינה להבטיח את חירויות היסוד של הפושעים אלא את חירויות היסוד של קרבנותיהם הפוטנציאלים. בן ארצו של ג'ון סטיוארט מיל, מחבר כתב ההגנה על הליברליות ("על החופש", 1859), לא היסס לקבוע כי חשוב יותר להגן על החופש של הורה מהחשש שהילד שלו ייפול בידי סוחרי סמים בדרכו לבית הספר, ועל החופש של ילד לחיות. בכך כיוון לדעת הוגה אחר בן ארצו, הפילוסוף ישעיהו ברלין, שפירש את מושג "חופש הפרט" כחופש של האדם לממש את מטרותיו בחיים, וטען כי הגנה אמיתית על החופש מחייבת להכריע חירותו של מי עדיפה.

תפיסות עולם ליברליות מודעות לצורך להכריע בין חירויות. משטר המקדש את חופש הפרט פוגע בחירותם של פושעים ועבריינים, כשהוא דן אותם למאסר. הוגים ליברתיאנים כנוזיק והייק, שדורשים לצמצם את התערבות הממשלה למינימום, מצפים ממנה לדאוג לחוק וסדר ולמלא את תפקיד "שומר הלילה" כלפי אויבים מחוץ ופורעי חוק מבפנים. שרטוט גבולות החופש הוא ויכוח מתמשך, שלא תמיד משקף עמדות צפויות. בארה"ב, הליברלים מתנגדים לחקיקה שתגביל פורנוגרפיה, בטענה שזה פוגע בחופש הביטוי,

כפי שסבור מילטון פרידמן, האם צדק פירושו הגנה על החופש או על השוויון?

הכרעה בין חופש לשוויון היא הכרעה בשאלה חירותו של מי עדיפה. אם ניישם את תפיסתו של ברלין על מהות החופש, שכולל בתוכו את זכות האדם לחתור לאושר ולמימוש תקוותיו, נוכל לדון בשאלות הכלכליות המרכזיות – מה לייצר, איך לייצר ואיך לחלק – בהקשר לשאלת החופש.

איזה חופש יכול לממש אדם חסר השכלה? מאיזה חופש בחירה נהנה אדם שאין לו משאבים כלכליים מינימליים? האם גביית מסים היא פגיעה גדולה יותר בחופש האדם ליהנות מרכושו מאשר שלילת הכלים לחשיבה רציונלית בגלל חינוך עלוב? לאיזה חופש מחשבה וחופש ביטוי יכול לצפות אדם שלא זכה להשכלה מספקת? האם הוא יכול לצפות לחופש בבואו לבחור עיסוק? מאיזה חופש תנועה יכול ליהנות נכה אם לא מבטיחים לו נגישות לתחבורה, לעבודה ולמקומות בילוי? האם חוק שאוסר להפלות עובדים על בסיס לאום, מין, העדפה מינית או נכות פוגעת בחירות המעסיק יותר משנפגע החופש של מי שמסרבים להעסיקו בשל שיוכו?

מדינה ליברלית טהורה היא מדינה שבה החופש נפגע. חברה השוחרת חופש אמיתי מגבילה את חופש הפעולה הכלכלי של החזקים, כדי להגן על החופש של האחרים לקוות לאושר ולנסות לממשו.

מקורות:

1. סמית, א. (1999), **עושר העמים**, הוצאת האוניברסיטה הפתוחה ומוסד ביאליק.
2. פרידמן, מ. ופרידמן ר. (1988), **החופש לבחור**, תל-אביב: הוצאת דביר.
3. אולמן מרגלית, עדנה "היד הנעלמה ועורמת התבונה: בין הייק להיגל" **רבעון לכלכלה** אפריל 1997 עמ' 139 – 148.
4. Bronk, Richard. (1998), **Progress and the Invisible Hand** Warner Books.